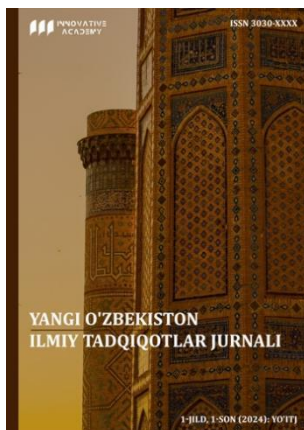

ARAB TILI SINTAKSISIDA BADAL KATEGORIYASI VA UNING TURLARI TADQIQI

Orifxonova Soliha Davronjon qizi

Alfraganus universiteti talabasi

Ilmiy rahbar: v.b.dot.PhD **Raximjanov Masrur Nugmanovich**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21427440>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 2-iyul 2026 yil
Ma'qullandi: 5-iyul 2026 yil
Nashr qilindi: 18-iyul 2026 yil

KEY WORDS

Arab tili, sintaksis, tavobe', badal, mubdalun minhu, badal kul min kul, badal ishtimal, e'rob.

ABSTRACT

Ushbu ilmiy maqolada arab tili grammatikasidagi ergashuvchi bo'laklar (tavobe'lar) ichida o'zining mustaqil ma'no ifodalash tabiati bilan ajralib turuvchi Badal (al-Badal — البَدَل) kategoriyasi atroflicha o'rganilgan. Maqolada badalning ta'rifi, uning matbu'i bo'lmish "mubdalun minhu" bilan aloqasi va e'robii xususiyatlari yoritilgan. Shuningdek, badalning an'anaviy to'rtta turi: badal kul min kul, badal ba'z min kul, badal ishtimal va badal ghalat turlari klassik misollar va sintaktik tahlillar orqali ochib berilgan.

Kirish. Arab tili grammatikasida gapning ta'sirchanligi va aniqligini oshirish uchun turli uslubiy shakllardan foydalaniladi. Tilshunoslikda gapda hech qanday vositasiz (bog'lovchilarsiz) to'g'ridan-to'g'ri asosiy maqsadni ifodalash uchun keltiriladigan va o'zidan oldingi so'zning e'robini takrorlaydigan ergashuvchi bo'lak Badal (البَدَل) deb ataladi.

Badal lug'atda "o'rinbosar", "almashtiriluvchi narsa" degan ma'nolarni anglatadi. Sintaktik istilohda esa: "Orada hech qanday vositasiz, hukmdan ko'zlangan asosiy maqsad bo'lib kelgan va o'zidan oldingi ismiy tushunarsizlikni ketkazuvchi ergashuvchi so'zdir". Badal o'rinbosar bo'lib keladigan so'z esa Mubdalun minhu (المُبْدَلُ مِنْهُ) deb yuritiladi. Gap tahlil qilinganda hukm aslida mubdalun mhunhuga emas, balki badalning o'ziga tegishli bo'ladi.

Badalning Sintaktik Amali va E'rob Qoidalari. Badal o'zining mubdalun minhusi bilan gapda kelishikda (raf, nasb, jarr) to'liq moslashishi shart. Misol: قَالَ الْأُسْتَاذُ أَحْمَدُ (Ustoz Ahmad aytdi). Bu yerda الْأُسْتَاذُ — mubdalun minhu (raf holatida), أَحْمَدُ — uning badali bo'lib, u ham damma (raf) bilan kelmoqda.

Agarda mubdalun minhu gapda qandaydir sabab bilan tushib qolsa, badal uning o'rnini to'liq bosa oladi va gap mantiqi buzilmaydi (قَالَ أَحْمَدُ).

Badalning Turlari va Ularning Semantik Tahlili. Arab tilshunos olimlari (xususan Basra va Kufa nahv maktablari vakillari) badalni ma'noviy va tarkibiy jihatdan to'rtta asosiy turga bo'lishgan:

Badal kul min kul (يَدُلُّ الْكُلُّ مِنَ الْكُلِّ) yoki Badal mutabaq. Bu turda badal va mubdalun minhu aynan bir shaxs yoki predmetning o'zini anglatadi, ya'ni ular bir-biriga 100% teng bo'ladi. Misol: جَاءَ أَخُوكَ زَيْدٌ (Aakang Zayd keldi). Bu yerda "Aka" va "Zayd" bitta shaxs. Qoida: Ko'rsatish olmoshlaridan (هَذَا، هَذِهِ) keyin kelgan ال (alif-lom)li otlar har doim badal mutabaq bo'ladi: هَذَا الْكِتَابُ مُفِيدٌ (Bu kitob foydalidir).

Badal ba'z min kul (بدل البعض من الكل). Bu turda badal mubdalun minhuning ma'lum bir moddiy, jismoniy qismi (bo'lagi) bo'lib keladi. Ushbu badal turida badal tarkibida mabdalan mhunhuga qaytuvchi yashirin yoki oshkor olmosh (robit) bo'lishi shart. Misol: أَكَلْتُ الرَّغِيفَ ثَلَاثَةً (Nonni yedim, uning uchdan birini). Bu yerda ثَلَاثَةً (uchdan biri) nonning jismoniy bir bo'lagidir va undagi ۋ olmoshi nonga (الرغيف) qaytmoqda.

Badal ishtimal (بدل الاشتمال). Bu turda badal mubdalun minhuning moddiy bo'lagi emas, balki uni o'z ichiga olgan, unga tegishli bo'lgan bir xususiyat, sifat yoki ma'no hisoblanadi. Bunda ham bog'lovchi olmosh bo'lishi shart. Misol: نَفَعَنِي الْأُسْتَاذُ عِلْمُهُ (Ustoz menga foyda berdi — uning ilmi). Ilm ustozning jismoniy bo'lagi emas, balki ustoz qamrab olgan (ishtimo etgan) ichki xususiyatdir.

Badal g'olat (بدل الغلط) — Xatolik badali. So'zlovchi tilda adashib, bir so'zni aytib yuborgach, darhol uning ortidan asl maqsadini aytib to'g'irlashidir. Bu ko'proq og'zaki nutqqa xos bo'lib, adabiy-ilmiy matnlarda kam uchraydi. Misol: رَأَيْتُ حِمَارًا فَرَسًا (Eshakni... otni ko'rdim). So'zlovchi eshak deb adashgan va ortidan "ot" so'zi bilan fikrini tuzatgan.

Xulosa

Badal kategoriyasi arab tili sintaksisida aniqlik kiritish, noaniqlikni ketkazish hamda nutqda so'z tejamkorligiga erishishda ulkan ahamiyatga ega. U o'zining mustaqil ma'no yukiga egaligi va mubdalun minhuning o'rnini to'liq bosa olish xususiyati bilan boshqa tavobe'lardan (masalan, Na'at yoki Atfdan) tubdan farq qiladi. Badal turlarining tizimli o'rganilishi arab tilidagi matnlarni to'g'ri interpretatsiya qilishning kalitidir.

Foydalanilgan Adabiyotlar Ro'yxati:

1. Ibn Aqil. Sharh Ibn Aqil 'ala Alfiyyati Ibn Malik. Qohira: Dorul Turas, 2004.
2. Abduhamid Nurmonov. Arab tilshunosligi tarixi. Toshkent: O'qituvchi, 2002.
3. ١٩٩٩، الرجحي، عبده. التطبيق النحوي. بيروت: دار النهضة العربية.